

Митар Пешикан

ИМЕНА И НАШЕ ДОБА

(Умјесто приступне ријечи Црногорској академији)

Имена су рјечита историјска читанка, својеврсни усмени летопис у којему су многа раздобља оставила своје записе, урезала их у народно памћење. Остала су нам као трајни подсејетник да су на нашим просторима живјели и други знани и незнани народи најприје многа имена ријека и планина: *Неретва, Зета, Морача, Ибар, Лим, Тара, Пива, Дрина, Сава, Дунав; Орјен, Ловћен, Румија, Дурмитор* итд., од којих некима назиремо значење и поријекло, а нека остају као трајне загонетке. Разумије се, и досељеним Словенима остало је доста водотокова и земљишних облика да их слободно именују, те отуд имамо разне: *Грачанице, Ситнице, Рибнице, Комарнице, Бистрице, Јошанице* (од *јоха*, старије *Јелшаница* од *јелха*), а онда брда и планине као *Голија, Лисац, Војник* (од *Хвојник*), *Сиња(је)вина, Маглић, Копаник* и многе друге.

Завјештали су нам стари народи и имена објеката које је стварала људска рука, тј. градова и насеља. Градови се поносе својом древношћу, па и старином својих имена као свједочанстава древности, а таквих старих корјеника имамо на примјер на Црногорском приморју читав низ: *Улцињ, Бар, Будва, Котор...* Предмет посебне пажње, и у науци и у културној традицији, представљају и пословењена имена, тј. спонтано настале словенске замјене старих имена, које свједоче да словенски досељеници нијесу само пасивно наслеђивали старе градове, него их и оживљавали и развијали, дајући им свој народносни карактер; а с тим и словенско име. Такав је на примјер *Дубровник* умјесто старе *Рагузе*, *Београд* умјесто *Сингидунума*, а такво је било и име *Подгорица*, која је израсла надомак старе *Дукље*.

Оставио нам је и понеки давнији владалац спомен у именослову, спонтано настао у народном говору, као *Шћепанград* по херцегу Стјепану, по њему и *Херцег-Нови*, а и брдо *Ђурђевац* на Ловћену биће по Ђурђу Црнојевићу, јер је ту била црнојевићка имовина.

Далеко садржајније податке дали су нам пописи људи из старих владарских повеља и још много подробније из турских катастара. По њима смо могли прецизно, од села до села, одредити српско-арбанаску и даље македонско-арбанаску етнојезичку границу XV—XVI вијека, а за XVI вијек могли бисмо исто тако поуздано одредити српско-мађарску границу у Панонији, само што ово још није проучено.

Кад уочимо колико много и рјечито имена свједоче о прошлости и старини, наметне нам се поређење и питање: шта се у новије доба збива с именословом, каква ће свједочанства о нашем добу понијети имена да их пренесу будућим нараштајима. Одмах видимо једну новину у неким видовима имена. Док су раније она самоникло настајала и спонтано се преносила и живјела, покоравајући се само језичкој и историјској логици, дотле је ново доба донијело њихово усмјеравање, програмирање, прекрајање.

Осим класичних земљописних имена, тј. праве топонимије, ново доба донијело је читаве нове гране имена: урбану микро-топонимију и разне видове неког примијењеног именослова — институционална, привредно-пословна и друга имена практичне примјене — гдје је било нужно крштавање, смишљање имена. Новотворине, нарочито кад се именује оно што трајно остаје у нашем појмовнику, постају и проблем језичке културе, која треба да тежи постојаним и језички складним именима, а свако прекрајање старинских имена оштећује именослов као самоникли летопис језичког и народног памћења.

Наша старија баштина земљописних имена увијек је самоникла. Наши феудални владари и други моћници нијесу програмирали топонимију; ниједно своје име нијесу унијели у земљопис ни Војислављевићи ни Немањићи. Давали су имена само подигнутим црквама, посвећујући их неком вјерском лицу или појму; понекад су цркве поступно предале своја имена насељима: обје *Митровице* добиле су имена од цркава св. Димитија, мјесто *Степаница* или *Степеница* у Метохији назвало се по Стефањој или Степањој цркви из повеља, а по приморју таквих примјера има и више.

Ново доба, међутим, донијело је и интервенције у географски именослов. Логику неких од њих можемо разумјети и прихватити.

На примјер, у вријеме ослобођења крајева врло дуго држаних под туђом влашћу, која је давала своју боју и именима, разумљиво је што се и понеким новим именом симболично хтје-

ла потврдити настала промјена. Тако је настало име *Урошевац* у простору за који историја и легенда вежу неколико немањихких Уроша, на мјесту гдје је касније неки Фериз држао хан и предао локалитету своје име. Ако је најгласитије поприште наше историје већ обиљежено турцизмом *Газиместан* и крај њега *Муратовим тулбетом*, природно је што се хтјело додати и име *Обилић*, чему је жртвовано име села Глободерица.

Разумљиво је и што је носталгија пресељеника и жеља да нешто своје симболике пренесу у нова станишта мотивисала поједина имена. И у свијету има доста таквих имена, а код нас су, на примјер, село преузето од Њемаца црногорски пресељеници назвали *Ловћенац*, док су сусједно *Његошево* основали и тако назвали Херцеговци, а не Црногорци. Успостављајући *Ловћенац* угасили смо име *Секић*, погрешно мислећи да је то мађаризам *Сек хеђ* („Стрмо брдо“), само деформисан у локалном њемачком (швапском) изговору; међутим, један попис из XVI вијека свједочи да је село и прије Њемаца било *Секић*, и у њему домаћини *Лазар*, *Петар*, *Радо*, *поп Владисав*, *Пејак*, *Новак*, *Радич* итд. — са српским именословом. Упркос том сазнању, ни сад никако не бих био за напуштање лијепог имена *Ловћенац* и враћање старога; али не би било сувишно да овакве податке знају ловћеначки наставници, како би потпуније могли обавијестити ђаке о старинском имену *Секић* и његовој историји.

Има неке правде и у томе да се имена погинулих јунака дају којој установи, улици или другом чему, нарочито ако су млади погинули и лишени прилике да своје име на неки други начин учине трајнијим, макар у памћењу сопствених потомака.

Али много мање разумијевања и симпатије можемо наћи за прекрајање трајног географског именослова условљено политичком конјунктуром, вољом моћника или поданичким угађањем. Већ у кнежевини и краљевини Србији (поред за национални романтизам разумљивог уношења у земљопис неких појмова чији је значај провјерило вријеме) дошло је до лансирања неке владарске и династичке географије, у којој је расподјела почаста врло релативна. Имамо тако два *Александровца* („крушевачки“ и „пожаревачки“), и то по Александру Обреновићу, невеликом и у српској историји и међу самим Обреновићима. Најзнатнији Обреновићи, Милош и Михаило, немају својих вароши, али зато постоје два *Милановца*. — Не може се ни очекивати право вредновање моћника и њихових династија и свита док не протекне рецимо један вијек или бар пола вијека иза њих, да се са дистанце оцијени њихово дјело.

Ни (да тако кажемо) револуционарни романтизам (и његови мирнодопски рецидиви и преинаке), у жељи да своју побједу и вредновање упише у именослове, није извукао критичке поуке из ових ранијих поступака, нити испољио умјереност, одмјереност и програмски захтијевану скромност револуционара. А и

вредновања су му понекад релативна, ствар укуса или актуелне конјунктуре; на примјер, у чашћењу иностраних револуционара у списку београдских улица нашли су мјесто Георгију Деж и Толјати, а нема Геварине улице.

Језик нам је већ под великим теретом наноса предугачких, нагомиланих и лоше уклопљених ријечи. И ко год замијени складни и кратки назив изразом од двије или више ријечи или нечим што се слабо уклапа у језички ред, тај ради нешто као да у шуми крај насеља загули кору здравом дрвету. Као што горани штите и његују шуме, тако и културно друштво треба да штити своје именослове, као важан дио језичке културе.

Кумови новотворина у нашем именослову нијесу ни били свјесни да смањују склад и економичност језика на примјер кад умјесто кратких имена *Пореч* и *Брусница* уносе *Доњи Милановац* и *Горњи Милановац*; или кад насељу дају име *Јаша Томић*, и тиме направе језичку загонетку без складног одговора — треба ли рећи: живим у Јаши Томићу, у Јаша Томићу или у Јаша Томић (умјесто да је насеље рецимо *Јашинац* или *Томићево*, а житељи *Јашинчани* одн. *Томићевци*); или кад име улице *Савска*, двосложно и информативно (улица се пружа дуж Саве), замијене именом од три ријечи и читавих једанаест слогова.

Мијењање, превирање и слободно тражење погодних имена треба признати као нормалну појаву у ономе што је дио друштвеног живота и дјелатности, као што су имена институција, гласила, предузећа и др. Али кад су у питању географска имена, па и варошка топонимија, тежња треба да буде постојани, језички складни и природни именослов.

Треба најприје признати имена која реално живе, не инсистирајући на озваниченим именима ако их је слободни језик и израз слабо или тек невољно прихватио, поготово ако су незванична имена језички погоднија. На примјер, у београдској микротопонимији, поред низа турцизама (*Дорћол*, *Чубура*, *Карабурма* и др.), постојало је и друкчије, симболично име трга *Славија*, идеално кратко и језички погодно, али су га програмери замијенили троструко опширнијим: *Трг Димитрија Туцовића*. Београђани га напосто нијесу прихватили (изградио је, уосталом, Београд доста нових простора за имена), и само се у чиновничком језику трг зове новим именом. Умјесто да се грађани нагоне на то, боље би било при првој ревизији и званично признати име које стварно живи; историјско уважавање Туцовића неће ништа изгубити ако се Славији врати име, а остане на њој његов споменик (Београд, уосталом, има његову улицу).

И кад је неко мјесто промијенило име, никако не треба сузбијати одржавање и старинског имена у мјесној симболици (нпр. у именима објеката, установа, спортских друштава и сл.), па ни у слободном говору. Ако се заиста испољи јасна и постоја-

на воља народа да врати своје мјесту старинско име, ту промјену нити треба спречавати нити је сводити на смисао збацивања имена и симбола, него је разумјети као природно право људи да у своје језику очувају традиционално име свога мјеста, а да ново име схвате као манифестацију једнога времена и да га преведу из активног земљописа у историјски. За могућно враћање старијих политички необојених имена прије свих су мјеродавни они који ће их најчешће употребљавати, тј. житељи подручја датог имена (поштујући то, навео сам само примјер из града у коме живим), а онда и ширег подручја и заједнице.

И да конкретно доречем, како не би испало притворно: ако се уопште приђе овој верификацији, треба је начети оним што је доминантно у новом земљопису: провјером носе ли староставна мјеста вољно или невољно биљег Ј. Б. Тита (може се стручном галуповском анкетом прелиминарно испитати има ли мјеста отварању проблема). И један и други исход и ове и других провјера треба мирно и културно прихватити. Ако се негдје проприједи симболика, може је онај коме се то не свиди надомјестити у властитом земљопису и умножавати меморијале и култна мјеста за поклонице, којих ће свакако бити и из земље и из свијета (у ходочаснике Кумровца уписао се и један предсједник Сједињених Америчких Држава, Ричард Никсон).

Општије говорећи, могу се препоручити нека оријентациона мјерила културног односа према топонимији:

Обуставити свако даље прекрајање старинских географских имена, а ако се ипак наметне нека таква идеја, оставити је да прележи коју годину, да се критички оцијени. Крштавати и именовати оно што се подигне и оснује, а не оно што већ има постојано и прикладно име, поготово не замјењивати га језички непогоднијим. При поправкама аномалија и неодмјерености у именослову не замјењивати једна страначка имена другим страначким именима; нека странке именују како хоће своје институције и гласила, а топонимија треба да буде општељудска, прихватљива за све, ненаметнута не само од мањине већини него и од већине мањини. Не успостављати почасна и симболична имена у комеморативној и уопште посебној емотивној атмосфери, кад се замисли не могу разложно и критички размотрити, него оставити времена за смирену дистанцу и промишљену оцјену.

У овом или сличном духу требало би да се створи нека не наредбодавна него културна норма, свијест о значају имена и чувања њиховог склада.

Могло би се много говорити и о личним именима и утицају времена на њих, од изванредног чувања и развоја прасловенског именослова у старосрпско доба до данашњих помодних обичаја у давању имена. Умјесто тога упустићу се у најкрупније црногорско именословно питање нашега доба, уз нека тематска одступања изазвана промишљањима о томе добу.

Етнички основ црногорског имена

И у глухо доба своје историје, немајући још ни свога писма ни својих држава, Словени су и вјековима након расељавања сачували свијест ко су и шта су. Руски љетописац у XII вијеку записује то већ вјековно народно памћење, како се из заједничке прапостојбине разишао словенски народ („разидеся словянский язык“). Стварајући и развијајући, под старим или новим именима, посебне самосвијести по гранама, Словени нијесу забораваљали ни заједничко име и заједничку свијест. И свуда су — по ивици свога простора, гдје су се сучељавали с другима — и словенским именом посвједочили своју ширу припадност, а тако су их именовали и сусједи. Отуда имамо *Словинце* на сјеверу Пољске, па онда јужније *Словаке*, па код нас *Славонце* и *Словенце*, а и по приморју је тога било, остатак чега је *Словенска плажа* у Будви.

За Србе је у албанском језику упамћено именовање *Слави*, само преобличено у *Склав* и даље у *Шкау* (слично као што су име ријеке *Слатина* преобличили у *Склатина* и даље *Скатина*). Свједочанство народносне маркације и границе имамо и на обали Скадарскога језера (у Крајини), гдје су једно уз друго основана село *Слави* (Турци су га у XV вијеку записали као *Склав*) и село *Арбанаси*; данас су то села *Цкла* и *Арбанеш*.

Као што су се у оквирима Словенства и не поричући своје словенство развијале посебне самосвијести и заједнице, слично томе је у оквиру српске гране и на српској основи настало црногорско име, уврстило се у историјске појмове, постало познато и гласито; а с тим је ишла и одговарајућа посебна самосвијест.

Истина — у старој Зети (која је сезала дубоко у Албанију, све до Љбеша) живјели су не само Срби или Србљи, него и Власи, Арбанаси и тзв. Латини у приморским градовима. И у хумском и рашком дијелу данашње Црне Горе живјели су поред Срба и Власи; у брсковским рудницима вјероватно је било и других присељеника, почев од Саса, али брсковски именослов у првим турским пописима свједочи нам да су већ били асимилирани, стопљени са околним српским живљем.

Да су се *Срби*, *Власи*, *Арбанаси* и *Латини* доиста тако звали, свједоче нам не само повеље и други записи него и народно памћење у виду географских имена, као што су:

село *Српска* у Зетској равници, *Српска рупа* у Кучима
Ср(п)ски до у Цуцама, *Ср(п)ска каменица* у Броћанцу код Никшића, *Српски до* у изворишту Мораче;

Влашка рудина и *Влашки брод* у Кучима, *Влашке рупе* и *Влашки до* у Бјелицама, *Влашки продо* западно од Шавника, а има и још низ помена Влаха;

Латински до у Ђеклићима, а и у народним пјесмама има доста помена „Латина“.

Арбанаси су задржали своју посебност и своје зоне, а по-негдје их и проширили.

Наводне Латине одвајао је од залеђа „правни положај грађана, католичка вера и романска језичка и културна оријентација“ (како рече један историчар). Етничка самосвијест сводила се касније на вјерску, а вјерска је у новије доба (не знам у којој мјери) претварана у националну хрватску.

Власи су, као и другдје широм српског историјског простора, испрва били заиста романске сточарске групе, али су рано — утицајем околине и мијешањем — изгубили романски етнојезички карактер, само су се сачували као етнографско-социјална категорија, због друкчијег статуса који су сточарске заједнице имале у српском феудализму. Крајем старосрпског и почетком турског доба можемо узети да је њихово посрбљавање доведено до краја.

За разлику од старе Зете, Стара Црна Гора није имала такве етничке и етно-социјалне вишеструкости, него се свела на саму српску основу (након асимилације Влаха). На тој српској основи и у оквиру српскога народа настало је црногорство и развијало своју самосвијест. Тако је било од ступања црногорскога имена на историјску позорницу, које назиремо у црнојевићко доба, па све до времена које моје покољење памти. Црногорска народносна или етничка самосвијест увијек је имала и шире српско и уже црногорско одређење, које се даље гранало на племенско. *Име Црногорци значило је исто што и црногорски Срби.*

Посебно што се језика тиче, народни језик Црногораца увијек је био српски, као дио српскохрватске лингвистичке цјелине. У Црној Гори увијек се говорило српски, „нашки по сербски“ како је записао у Цетињском летопису један стари црногорски писар. Чак и после рата предмет који смо учили у цетињској гимназији звали смо српски језик. И тај свој српски језик — у цјелини двоизговорни, а у црногорском наслеђу у ијекавском нарјечју — Црногорци су заједно са осталим Србима обједињавали с хрватским у наднационални српскохрватски; треба данас већ признати да је то обједињавање извршено с половичним успјехом.

Све речено спада у непобитне истине, које би требало да сви признамо, ма како гледали на пожељни будући развој, на то куда треба усмјеравати црногорску лађу на овој смућеној пучини данашњег доба.

Да је осамостаљивање црногорског етничког и историјског субјекта ишло само природним и спонтаним, неусмјераним током — ма до којег степена посебности, подвојености и самодовољности дошло — сва је прилика да би оно ишло онако како су се осамостаљивале словенске гране не поричући словенске оквире и припадност Словенима. И црногорски огранак могао је доћи до било које мјере стварне самосвојности не искљу-

чујући себе из српских оквира и не поричући своју ширу припадност Србима.

Али историјској Црној Гори ни на ум није падала изолација и ограђивање. Од владике Данила, „војеводича српској земљи“, до Николе, који ће покој добити души тек „кад Србин више не буде роб“, увијек је хтјела да буде искра и челни одред обнове српске државе, свагда спремна да свој програм проширује ка јужнословенству, ослобођењу Балкана, свесловенском препороду.

На таквом духовном тлу природно је одмах обузела црногорску младеж екуменска идеја нашега стољећа, тим прије што је приближивала Русију као своје жариште („Бог високо, Русија далеко“). Изманипулисани у хрљењу за том идејом, Црногорци су доспјели до њене карикатуре, до развладичења Његоша на Ловћену, до најјадније духовне чауре у својој историји, чауре новонационалног изолационизма и антисрпства. Вјечити дух Црне Горе и „младеж самоволна“ провалили су ту чауру и покидали паучину, али пауци никад не мирују.

Доба које је прерађивало имена и појмове

Како се та идеја хрљења у ширину могла изрвнути и у чаурити у своју карикатуру?

Тражећи одговор на то, морам заћи у једну дигресију (свакако субјективну и условљену личном животном једначином), упустити се у предмет о коме цијелог вијека ћутим, иако нам се свима уплео у живот и судбину, не мимоилазећи ни наше професионалне теме.

И у живот црногорскога имена уплело се усмјеравање, политички програми. Револуционарни комунистички програм на југословенским источнијим просторима признао је и подржао све посебности, уводећи их и у тзв. институције система. Праведно је према томе програму подсјетити се да је то подупирање посебности била само једна његова страна или половина. А друга, која је људима склоним неком романтизму и идеализацији изгледала важнија и битнија, била је да ће се нације зближавати и уједињавати, да ће се људске струје и потоци сливати и стакати докле год се реално могне доспјети у том правцу; да су озбиљно мислили, доказивали су то и ломећи главе по бргеовима и пољима Шпаније.

Од тих магловитих идеала мало је шта остало, и у сјећањима. Маглу из глава изгонили су ударци челом о зид и тољагом по потиљку, а и рђа свакодневице, или старински речено „злободневице“.

Нашли смо се, и код нас и у свијету, „на развалинама сна“ — како већ има двадесетак година рече један српски пјесник; а и на развалинама онога што је било прекинуто, умрт-

вљено, раздешено и разваљено да би се направило више простора тим сновима. На развалинама снова загађених и онеспособљених примитивизмом и саможивошћу приземних душа, које им нијесу дале да досегну праву мјеру и окушају најбоље могућности у судару с дарвинистичким свијетом новца и његовом звјерињачком регулом, која само унутар богатих земаља долази до неке равнотеже и уљудбе.

Улудо је и упразно отишла у историји невиђена горостасна снага занијете револуционарне бујице двадесетог стољећа, снага сирова и полусвјесна али способна за дисциплину и готова на самопрегор, чиме је давала можда посљедњу прилику да се поведе одсудна битка за треће хиљадугодиште достојно човјека и човјечанства; битка за успостављање основног склада и хармоније међу људима и склада човјека с планетом Земљом, то јест с покољењима потомака. Да се — тражећи за сваког скромног и на труд готовог човјека скромну сигурност, уважање и неки човјечан удио у даровима природе и плодовима цивилизације — заустави грабеж и тровање планете; да се заузда скакавачко пустошење милијарду година ствараног Земљиног блага и пацовско претрпавање (не само стихијско него и програмско) човјековог станишта, његових невеликих и већ увелико изгрижених и затрованих залиха земље, воде и ваздуха. Да се прикочи тупо срљање човјечанства у безнађе и безизлаз, у коме се — намјесто сваком часном и мислећем човјеку својствене жеље да потомцима буде боље него нама — намеће (и у глобалним просторима и у нашим микрокозмима) стравично морално питање: КУДА ЋЕМО С КЛЕТВОМ ПОТОМАКА.

Војна се, наравно, није могла добити регионално, али би њен мотив нашао одзива на плуралистичком сјеверозападу и навео га на удио у њој, као што је дао удио у судару с фашизмом. А да је могла остати неизрођена и нераспадна, револуција би се свакако ширила по кризном југу планете и стварала би услове за конвергенцију вредности са Западом, а не за једнострану капитулацију. Преостала жаришта идеје и праксе накота и биоекспанзије могла су се обуздати блокадом, ако не иде уљуђивањем. — Све је то, разумије се, само теорија, за којом је ипак било часно ићи ако се не нађе боља, са врховним циљем: трајно царство хармоније човјека и планете.

За ту мисију данас су једнако неспособни дезоријентисани, деморалисани и економски раздешени сиромашни Исток као и богати, у овом тренутку тријумфални Запад, са својим незајажљивим стихијама зараде, потрошње и анималистичког иживљавања, моћан у свом опробаном ходу, али без полуга, мотива и енергије којима би своју моћ усмјерио ка хармонији међу људима и народима и хармонији човјека с планетом и њеном будућношћу.

Револуционарни покрет имао је у својим стројевима полазну енергију за упуштање у ту битку, испољио је силну ефика-

сност у борби за власт, али није нашао начин да ствара и одржава штабове дорасле томе задатку, који би последице побједи, на смјену неминовним револуционарним суровостима — не претварајући их у трајан закон, повели друштво ка примјени прокламованог хуманизма. Изостало је интелегентно вођење, кадро да чува идеализам, етику и замах револуције, да их спаја и мири с наслијеђеним вредностима, а да окупља, изњедрује и у утакмици способности све до врха одабира умне и инвентивне снаге, дорасле утакмици с планерским и оперативним штабовима капитала; вођење кадро да избјегава или бар уочава и лијечи промашаје и изопачења, да упорно учи од историје и од супарника, али да не губи компас и циљ, а прије свега свенародни и свељудски мотив и етичка правила. — Можда би, и да су вођства револуција свим срцем служила томе, замисао испала само утопија; али би бар пораз био частан, а не овакав.

Фронт непобједив у судару с противником поражен је и понижен сопственом рђом. Прије свега тиме што није нашао начина да заштити свој историјски ход од сопствених вођа; да не буде фатално и судбоносно зависан од њихове памети, ћуди, морала и личних циљева; да своју дивовску енергију не расточи на међусобне свађе и обрачуне и сведе је на дизање у небо фараонских пирамида, шупљих и трошних (за разлику од кеопсовских), и уз њих у јазбине подворника и ситних дахија, спахија, кеседија и свакојаких хрчкова. Да у ескадри чије су лађе, иако посрћући и шкрипећи, упорно сјекле таласе и минска поља ношене бескрајним прегором морнара — не боготвори лоше капетане, способне више од свега за самовољу и грамзивост, грамзивост на власт и моћ, на благо и беговање, на кађење и метанисање. Капетане који су се могли попети на командни мост само на смјеру и на завјетима које су одмах издали, врлудајући лађом како их је водило лично самољубље и прохтјеви, бацајући с палубе и своје најближе саборце ако их нијесу претворили у тупе сатрапе и понизне дворане и пажеве; којима није било довољно адмиралско кинђурење, него су у примитивној скоројевићкој помпи правили ћесарске тронове и династије (ако им је подозривост и суревњивост подносила и саме чланове породице). А за све, готове да газе преко свега — преко споменика и застава, преко камарата и сопствене младежи — само да остану устоличени.

А штабови историјског супарника радили су свој посао, свестраније планирајући (и мимо свог дворишта) него они којима је у програму планско друштво и привреда, са више смисла за свој интернационализам него они који су пјевали Интернационалу. Руковођени логиком рата и циљем да поразе социјалистичку побуну, такође Русију као државу и велесилу (а не, наравно, мисионарством) — они су (без много избирљивости, само ако је користан за њихов циљ) бирали кога ће и докад поштедјети, или подупријети, или и овјенчати рекламним ореолом.

А у нашем микрокозму, у југословенском експерименту револуционарног социјализма или комунизма — некако се судбеносно издвајају осмице: четрдесет осма, шездесет осма, осамдесет осма. Хваљена лица им се добро знају, али се из неке диоптрије могу видјети и наличја, или друга, оћуткивана лица.

Четрдесет осма, са осамостаљењем које изопачењима и промашајима совјетске власти није супротставило оглед плодотворнијег и од изопачења и изрођавања ослобођеног остваривања хуманистичких идеала револуције, нити постигло ефикасност која би омогућила да се из једне зависности не срља у другу. То је година и почетак раздобља у ком је млади југословенски револуционарни крвоток изгубио силну крв и идејни напон, крв истекла у три млаза; јер су из строја који је дотле сложено корачао за идеолошким компасом изгубљене три бојне врсте командоса:

— они који су попадали на леду, узбуњени расцјепом и наглom промјеном смјера, а неки и просто напамет гурнути, па су сви у острвљеном погромашком линчу стровањени у душегупке, гдје су погубљени душевно, а дио њих (да ли несрећнијих или срећнијих?) и тјелесно: закључани су у неопозиво политичко мртвило, осим што су се и даље привиђали конструкторима симетричних осуда непријатеља и конструкторима „балканских шпијуна“; можда је та хибернација за њих била боља од привидног и дозираног припуштања у живот (прецизније: за нас а не „за њих“, додајем то да се не учини како прикривам да сам с матуре умјесто на студије пошао у жице Голог отока);

— они који су полугама дисциплине и лојалности гурнути у погромаше и у обрачуну с дојучерашњим друговима и саборцима изгубили емотивни компас оданости идеји и њеном фронту, замјењујући је другим мотивима и смјеровима оданости;

— и они који су гурнути у страну и изгубили утицај на ток струје, зато што нијесу довољно горљиво затирали јеретике, или пак зато што су се и сами измакли, отровани скепсом и запрепашћени сазнањима.

Било је и још осипања строја, а мањак у крвотоку надокнађиван је инфузијама плазме, али је крв дефинитивно изгубила јарку боју и промијенила идеолошку крвну слику.

Шездесет осма, с посљедњим бљеском југословенске револуције, кад је студентска младеж остацима револуционарног покољења својих очева бацила у лице најгору моралну оптужбу, сажету у двије ријечи: ЦРВЕНА БУРЖОАЗИЈА; а у преводу поруку: ако имате моралне снаге за повратак етици бојовничких стројева ваше младости, имаћете опет свој Ској; а уз то је изречена и опсмена: ПОШУМЉАВАЈМО ОТОКЕ (наслов из тадашњег студентског листа).

Покушај је изазвао силну узбуну и узнемирење у режиму, јер се косио с једним створеним правилом. Наиме, комунистички режими који се либерализују раде то строго једносмјерно;

отварају извјестан простор само удесно од себе, уводећи неку обзирност само према иновјерцима, над којима стоје западни кишобрани, а за сваку лијеву секту и јерес у оквиру исте вјере имали су увијек у приправности сав строј инквизиције. Строј се 1968. готово није морао ни покренути, побуна је била краткога даха и ништа јој није ишло на руку; а пауци су и даље пре-мрежавали небо; систем је и даље таворио и рђао, све више се удаљујући не само од прокламованих социјалних циљева него и од југословенског патриотизма и националног поноса, претварајући отаџбински простор у полигон а државу у слуђену арену.

Осамдесетосма, кад је коначно дотекла „револуција која тече“, кад су, углавном у склопу глобалног процеса, приврженици и тобожњи приврженици револуционарне социјалистичке идеје огласили обуставу отпора, и кад је свеопшта криза ставила на дневни ред неминовност тражења других путева националног и отаџбинског опстанка.

Исход полувјековног ћоравог хода осјенчиће у памћењу покољења која ће га искијавати и сама лична имена жртвованих крсташа, распетих на крсту своје вјере („Украли су му чавле, и то је било прво“ — Крањчевић о Исусу). Баџиће сјенку и на имена прегнућа и попришта што су по јунаштву младића кошених на њима могла бити сјајне луче у бакљади историје, супротстављене стидном црнилу имена разних Јасеноваца и Шумарица, која се као ране на тијелу народа могу и зацјеливати, али се никад неће скинути са образа починитеља и саучесника. А требаће доста јадранских киша и велебитских бура да очисте срамотно име Голог отока, макар се и спровела цинична замисао да га претворе у курорт за бјелосвјетске гологузе.

Нашли смо се ту гдје смо, једнако и они који су дуго мислили да иду из побједи у побједу и они које одавно прати осјећај да идемо из пораза у пораз; слично и они који су се одржавали на леду и поледици, и они који су склизнули у крај и засјенак, и они који су плутали испод леда, грабећи тек по коју пукотину да дођу до даха. Једно је ван спора, вјерујем и за оне који сасвим друкчије гледају на оно о чему је досад било ријечи: сада људи морају изнова премишљати о много чему што је изгледало да је нашло некакво своје историјско рјешење; и то не само они који радо дочекују нове изазове и оптимистички мисле да је након овог насукивања могућна добра пловидба по супротном курсу, него и они који су пуни зебње и који би прије прижељкивали некакву и доста несимпатичну стабилност него неизвјесно улажење у нове пројекте.

Дижући руке од екуменских мисли и преокупација, морамо гледати како да сачувамо своје стабло, своју прану на њему и комад ледине под њим од кисјелих киша, губара и глодара, а и од сјекире и тестере, од скакавца биоекспанзије и биоап्रेसије. — Премишљати што дубље и што мучније, поучени искуством да су многе судбоносне одлуке донесене са мање савјесног рада

квалификованог мозга него што озбиљан шаховски мајстор унесе у једну партију са мање умног планирања, провјере и праћења него што једна на примјер јапанска фирма унесе у тактику и стратегију свога пословања.

Морају и Црногорци поново премишљати о себи и о своме мјесту. Али, чини се да оне који су свој живот раније или касније били везали за овај полувјековни покушај спутавају у слободи просуђивања неки обзири, можда зазор од прекора за превртљивост или некакав осјећај вјерности и лојалности остацима онога што су једном били прихватили, у томе и тзв. рјешења националног питања. Нема мјеста томе устезању. Покрет и концепт који је некад имао свељудске завјете, и у интернационалном, екуменском смислу и у социјалном — бескласном и бесталешком смислу, давно је погазио једне и друге и задржавао их само као празнорјечје на својим изблиједјелим заставама, уносећи забуну и лицемјерје у имена појмова и имена боја. У сјени крилатице „... свих земаља уједините се“ гајено је разједињавање, запаћиване некакве уситњене државности, суверености, самосвојности, самобитности и друге недодирљивости (а ипак способне да преу и вртуцкају репом пред спољним центрима моћи). — Откуд та распадна технологија може тражити вјерност, као да је нешто свијетло и честито. Вјерност идеалима тражила би управо супротно: да се обнављају бар оне цјелине које је расточила наопака манипулација, кад већ нијесмо успјели да створимо шире.

Све ово што рекох тако изгледа из моје диоптрије, на коју никога не наговарам. Човјек треба или да ћути или да говори са онога мјеста које му је усуд додијелио, а не са туђега. Са свакога се мјеста, ако стрпљиво гледамо, може подоста видјети; али наравно, ни с једнога све.

Него, вријеме је да се вратим са овога субјективнога излета у теме које су изван мојега позива, а о којима ипак не отрпјех да не направим овај запис, не знајући, док га пишем, хоће ли се наћи ко да га објави. — Да се вратимо на најкрупнију црногорску именословну тему: питање значења њиховог имена. И ова косовска година побудила ме је да кажем понешто о томе, умјесто приступне ријечи Црногорској академији, будући да први пут говорим о црногорским темама откад ме је и она (послије Српске академије) учланила у своје редове. (Текст је писан 1989. године.)

Ако ослободимо свој видокруг наочњака а мисао забрана и самозабрана, неизбјежно ће један од предмета нашега промишљања и поновне провјере бити одговор на питање: шта су и гдје су Црногорци. Биће и даље различитих одговора, а међу њима свакако и приближно оваквих:

Сувишно је спорење са онима који црногорство изводе од Илира и Влаха; те су компоненте мање-више сличне и код ос-

талих балканских Словена. Али је избјегавање правог одговора и кад се каже „Црногорци су српског поријекла“. Поријекло је услован и шаролик појам; многе су Црногорце родиле, на примјер, Херцеговке. По поријеклу су Срби поједине скупине Арбанаса, Хрвата, Муслимана (има и обрнутога), које су се прелиле из једне струје у другу, а Црногорци се нијесу никуд претакали. Разумије се, у овом народносном појмовнику не говоримо о крвном, биолошком поријеклу, јер не разматрамо биолошке пасмине или расне и антрополошке типове, него историјске, духовне и културне заједнице, у којима свагда има и прирођених, натурализованих, и одрођених, који се преточе у неку другу заједницу.

Црногорце и остале Србе везало је много више од поријекла. Сликовито речено — вежу их све светковине, и веселе и невеселе, од Савина и Видова дана до спомена на јулске пушке четрдесет прве; а одређеније речено — веже их сва историја, и етнологија, и језичка и духовна култура.

Не види се зашто се и данас не би признала она вјековна истина која је важила за црногорске владике закључно с Његошем, као и за Љубишу, за краља Николу и Марка Миљанова: *осамостаљујући се, Црногорци су остали у ширем смислу Срби, као што су у још ширем смислу остали Словени*; као што им за стварање и афирмацију сопственога имена није било потребно да се расловене, није им потребно ни расрбљавање.

Треба, разумије се, признати да ту истину, на маргини историје, прати и друга: бивало је Словена који су — у заблуди, страсти или интересу, или као жртве некаквог усмјеравања — говорили или и мислили да нијесу више Словени или да то никад нијесу ни били; ако су у томе били упорни, полазило им је за руком да се доиста расловене. И исто тако бива и Црногораца који се на сличан начин односе према својој српској основи и оквиру.

Али та маргинална истина не мијења ону главну историјску нит, из које излази дужност науке и просвјете да не сарађује у настојањима која из црногорске свијести изрезују свако српско ткиво; од такве хирургије црногорство испадне мање излијечено, а више ушкопљено. И узалудан је то посао; ако се та истина и пригуши у свијести — она избије из историјске под-свијести. А ту је, да нас подсјети, и вјечито живи Његош, чије смо поново актуелне подсјетнике видјели минуле и ове године на самониклим народним саборима и скупштинама (радије их тако зовем него помало овешталом ријечју „митинзи“).

Признавањем те истине не подрива се ништа посебно црногорско. Црногорство није стекло признање и глас изрезујући и обрезајући своју српску основу и саставницу, него управо чувајући је, развијајући је и богатећи садржајима које су додала црногорска прегнућа.

Признавање тога не доводи у питање федерализам, који — под условом да се паметно одреди шта је посебно а шта заједничко — може добро функционисати и кад није подупрт народносним браздама (нпр. у Аустралији, Сједињеним Државама, Мексику).

Не оспорава се тиме ни слобода националног изјашњавања. У таме смо ми ионако мимо свијета, јер имамо у једној држави и у једном језику четири нације, а створила се, највише у отпору таквој подробности, и пета: Југословени. То изјашњење такође треба поштовати као људско право, иако опет у томе идемо мимо свијета, јер се државно суграђанство промовише у нацију ширу од језика, у нацију која нема свој признати језик; а и нутка се сународништво онима који га никако не прихватају.

Због те југо-примјене појма нација у многим црногорским братствима догађа се да су и даље једно братство (које се среће редимо на свадбама, колико их има, или на сахранама, којих увијек има) — а више нација; дешава се то и међу рођеном браћом. У ствари су по свим битним корјеним припадностима једно исто, а разликују се по томе коју је од својих реалних припадности који од њих нагласио, оцијенио као друштвено и политички битнију. И даље је, наиме, пред Црногорцима отворено питање: имају ли у Југославији само ту негдје око пола милиона сународника или ће као сународнике видјети и људе испод Вележа, Козаре, Фрушке горе, Златибора, Копаоника. И питање хоће ли свој осјећај патриотизма повлачити на републичке границе или су његове нормалне линије изнад Суботице и испод Будве (и у смјеру исток — запад докле га други узajамно прихвате) — а унутар тога простора имају мјесто локал-патриотизми и нормална интерна разграничења.

На та питања могу одговорити једино сами Црногорци. Какви год били одговори, требало би да се до њих долази у потпуној духовној слободи, у којој ће се оцјењивати и привлачност самосвојности и опасност да се у чувању недодирљиве независности према онима који су нам блиски не западне у подворничку зависност од других, чији је интерес за Црногорце строго зависан од сопствене рачунице и од тога колико им требају мартолози, најамни борци против свога рода. Као што они грађани Црне Горе који су муслиманске или католичке и хрватске традиције слободно оцјењују (и треба да оцјењују) ко им је у Југославији сународник а ко припадник другог народа — то једнако важи и за оне који су православне и српске традиције.

Одговори ће сазријевати у свијести људи и испољавати се на друштвеној и политичкој позорници. За науку, међутим, и за с њом увијек повезану просвјету, обавеза је да не оћуткује ниједну страну објективне истине и да не иде даље од истине. А служећи тој цјеловитој истини мораћемо и даље признати за сваку озбиљну стручну обраду из живота српског народа у цјелини

да је вјештачка и неприродно окрњена ако изоставља црногорску дионицу, на примјер ако обрађује српску материју из Херцеговине, Сандака, Топлице — а прескаче Црну Гору. То важи и кад се обрађује историја, и етнологија, и језичка култура — а у њој и писмено наслеђе, и народни говори, и народне пјесме и пословице, и низ других саставница, укључујући и именоване, тј, људска и географска имена. У свему томе наћи ће се, наравно, и онога што је специфично за Црну Гору или за поједине њене крајеве, али доста и онога што се не прекида на црногорској граници, него црногорски историјски и културни живот повезује са животом осталих Срба, а у појединим аспектима и других народа.

Двострука је штета да се то изрезује: једна — што се раздире цјеловитост слике традиционалног српског историјског и културног простора, и друга — што се црногорски удио лишава свог природног контекста и лишава се учешћа на већој сцени, прилике да допре до пажње и сазнања много шире публике него што је она на коју могу рачунати изолационистичке обраде црногорске материје. И савремени црногорски аутори који не желе да их штите кључеви него вредност њиховог дјела паметну би и корисну ствар учинили ако би скинули све забране да се њихово дјело укључује у општесрпске антологије и синтезе, у општесрпску културну цјелину.

Признавати да и даље постоји та цјелина, тј. признавати за Црногорце ширу српску припадност — слично као што се признаје још ширира словенска — могли би и они који узимају да су се Црногорци коначно и неповратно одвојили у посебан народ, а не само они који у црногорству гледају грану српског народа (било да у томе виде остварење програмског сједињавања или корекцију једног недомишљеног искорака).

Стварна сметња за ово није ни различита употреба ријечи *народ*; није та ријеч тијесна, него добро подноси и ширира и ужа значења. И у Речнику Његошева језика у првом примјеру налазимо израз *црногорски народ*, а у другом *српски народ*. Његош је, разумије се, обухватао и једним и другим и себе и све Црногорце, а није му језик због тога изгубио склад и логику.

Ни данашња наука и просвјета неће пореметити никакав склад нити спутати остварени и могући развој црногорства ако га остави тамо **ЋЕ ЈЕ ЗРНО КЛИЦУ ЗАМЕТНУЛО**, ако га не одсијеца и не насађује на друге подлоге.

1989, децембар